

Bukkehornet – en gjennomgang og analyse av trompethorn og tungehorn

Bjørn Aksdal

Abstract

Instruments made from animal horns have apparently been used as far back as the Stone Age, mainly as part of the shepherd's necessary equipment. The animal horn was too short to be overblown. Therefore, people started to put two or three finger holes, probably at the end of the Bronze Age, so that it was possible to play simple melodies or signals. In popular terminology, the fingerhole horn was often called "prillarhorn" (fingering horn) or "bukkehorn" (buck horn), despite the fact that a good part of the horns was made from horns from cows or bulls.

Very little research has been done on the Norwegian "bukkehorn" tradition, and not much has been published about the bukkehorn either. In 1973, Reidar Sevåg's book *Det gjallar og det læt* was published, which was the first publication to deal with this subject in a serious and scientific way. Since there are several aspects of the horn that are not touched upon by Sevåg, and because his material was limited, I have examined a larger quantity of horns to complement the material and conclusions of Sevåg. I have also included the assessments of Atle Lien Jenssen in his master's thesis on the clarinet (tongue) horn (2010). I have chosen to concentrate on the instrument itself, with the main emphasis on the description of different types, designs and distinctive features of the "bukkehorn". In addition, I have looked more closely at the geographical distribution of the two main types of the instrument.

The material that forms the basis of my research are 92 Norwegian horns that are described and pictured on the DigitaltMuseum website, four horns that are presented in Leif Løchen's book on instrument traditions in North Gudbrandsdalen (2000) and 73 horns in private ownership. Altogether, this amounts to 169 horns.

Innledning

Det har vært forsket og publisert svært lite om den norske bukkehorn-tradisjonen, som består av både geitehorn og kuhorn, og som spilles enten som en trompet eller en klarinett.

I nyere tid har vi i Norge gjerne operert med fellesbenevnelsen bukkehorn¹, selv om en god del av hornene er lagd av kuhorn (Figur 1) eller noe sjeldnere oksehorn. Navnet bukkehorn har først og fremst festet seg som samlebegrep fordi hoveddelen av det norske materialet består av horn fra geit, og hovedsakelig geitebuk (Figur 2). I gjennomgangen av det undersøkte hornmaterialet som er bakgrunnen for denne artikkelen har jeg imidlertid

Figur 1: Kuhorn, trompettype, Beitstad/Kvam (Nord-Trøndelag). Foto: Bjørn Aksdal.

1. Leif Løchen argumenterte på 1990-tallet for at vi burde skrive og uttale instrumentnavnet som bukkhorn i stedet for bukkehorn, som han mente var en kunstig konstruksjon. Men fortsatt bruker de aller fleste benevnelsen bukkehorn.

valgt å skille mellom benevnelsene geitehorn og kuhorn. Disse to horntypene gir samtidig et noe forskjellig klanglig resultat når man spiller på dem, og det rundere kuhornet skaper en noe annen lyd enn det noe flatere geitehornet.

Fordi det ofte kan være vanskelig å skille ut hvilke av storfhornene som er lagd av ku og hvilke som stammer fra okse, har jeg benyttet kuhorn som en fellesbenevnelse for alle hornene fra storfe.

Noe av den samme problemstillingen er knyttet til geita. Hannegeita kalles vanligvis bukk eller geitebukk, mens hunngeita kalles geit. Fordi også hunngeita kan ha horn, kan det også her være ganske vanskelig å skille mellom horn fra de ulike geitekjønnene, selv om bukkens horn vanligvis er en god del større enn geitehornene. Jeg har derfor valgt å bruke geitehorn som en fellesbenevnelse for disse hornene, enten de kommer fra bukk eller geit.

Det finnes to horn typer med ulik blåsteknikk i det norske bukkehornmaterialet. Den ene horn typen spilles som en trompet ved at blåseenden plasseres mot leppene, som så settes i vibrasjoner. Disse hornene benevnes vanligvis som trompethorn (Figur 2). Den andre typen horn har fått tilført en tretunge (flis), som oftest av eier, som er knyttet fast langs den ene siden av blåseenden (Figur 3). Hornet fungerer da som et klarinettinstrument, dvs. med enkelt rørblad. Slike horn kaller vi tungehorn. Rørbladet vil skape en helt annen og skarpere klang i instrumentet enn det trompetblåste hornet.

Figur 2: Geitehorn, trompettype, Mosvik (Nord-Trøndelag). Foto: Bjørn Aksdal.

Figur 3: Tungehorn, ukjent proveniens. Foto: Bjørn Aksdal.

Når man spiller på tungehornet, fører man vanligvis blåseenden med tungen et lite stykke inn i munnhulen, som dermed fungerer som et slags luftkammer. Enkelte utøvere har imidlertid valgt å holde blåseenden mot over- eller underleppen, for på denne måten å kunne ha bedre kontroll med tonedannelsen. Denne spilleteknikken synes imidlertid å ha vært lite utbredt, og det er mange av tungehornene hvor en slik teknikk heller ikke har vært mulig.

For å kunne produsere mer kunnskap om den norske bukkehorntradisjonen har jeg registrert og undersøkt et større antall spillehorn. I denne artikkelen har jeg valgt å konsentrere meg om selve instrumentet med hovedvekt på beskrivelsen av ulike typer, utforminger og spesielle særtrekk. I tillegg har jeg sett nærmere på distribusjonen, eller utbredelsen av henholdsvis bukkehorn og kuhorn, og trompethorn og tungehorn. Det har falt utenfor rammene til denne undersøkelsen, både av praktiske årsaker og med hensyn til omfanget, å ta opp spørsmål knyttet til bukkehornets repertoar og bruksområder.

Kort historikk

Instrumenter lagd av dyrehorn har etter alt å dømme vært benyttet helt tilbake til steinalderen i en rekke ulike kulturer. Her i Europa kjenner vi spesielt bruken av dyrehorn av trompetyper med fingerhull i landene

rundt Østersjøen, det vil si i Sverige, Finland og i de baltiske landene Estland, Latvia og Litauen. Mens kuhornet har vært vanligst i Sverige, finner vi helst bruk av geitehorn i Finland og på Baltikum. I tillegg eksisterer det flere hornlignende instrumenter av tre, ofte dekket med bark, spesielt bjørkenever. Men dyrehorn av klarinetttypen, slik vi har tradisjon for i Norge, er ikke kjent i disse områdene. Det finnes imidlertid hovedsakelig i Øst-Europa folkelige treklarinetter utstyrt med et endestykke av horn. Det gjelder blant annet det slaviske instrumentet zhaleika, som er utbredt i deler av Russland, Belarus og Ukraina.

Her i Norge har dyrehornet hovedsakelig vært en viktig del av gjeterens nødvendige utstyr. Fra starten av var hornet mer et praktisk redskap for å produsere kraftig lyd enn å fungere som et musikkinstrument, og det ble først og fremst brukt som skremmeredskap, og til dels også signalinstrument (Aksdal og Nyhus, 1993, s.42).

Dyrehornet var for kort til at det kunne overblåses (Figur 4). Derfor begynte man etter hvert å sette på to eller tre fingerhull, slik at man kunne spille enkle melodier eller signaler. Kanskje skjedde dette allerede mot slutten av bronsealderen. Senere ble flere fingerhull tilført på mange av hornene, slik at de musikalske mulighetene økte ytterligere (Aksdal og Nyhus, 1993, s.42).

Fig. 4: Bukkehorn uten fingerhull, Øystre Slidre (Oppland). Foto: Bjørn Aksdal.

I folkelig terminologi ble fingerhullshornet gjerne kalt prillarhorn, stutarhorn, låtarhorn, spellarhorn eller bukkehorn. Selv om mye av utgangspunktet for

spillehornet er gitt fra naturens side, har instrumentet likevel gjennom tidene fått noe forskjellig utforming (Aksdal og Nyhus, 1993, s.42).

Tidligere forskning

Vi finner noen spredte opplysninger om bukkehorn i ulike bygdebøker og lokalhistoriske skrifter, for eksempel i Paul Breiehagens (1922–2006) bok om folkemusikktradisjonene i Hallingdal (Breiehagen 2000). Bukkehornet er også omtalt i enkelte bøker og artikler av O.M. Sandvik (1875–1976), som blant annet *Østerdalsmusikken* (Sandvik 1943). I tillegg finnes det en god del opplysninger om bruken av bukkehorn i svarene på spørrelisteserien ved Norsk etnologisk granskning (NEG) som ble etablert i 1946.

Da førstekonservator Reidar Sevåg (1923–2016) ved Norsk Folkemusikksamling begynte arbeidet med sin bok om de folkelige norske blåseinstrumentene i skriftserien *Norsk kulturarv*, var spørrelistene til NEG en av de viktigste kildene hans. I tillegg hadde Sevåg gjennom sitt arbeid ved Norsk Folkemuseum undersøkt alle hornene som fantes i museets samlinger. Han hadde også gjennom flere år reist rundt og registrert både bukkehorn og andre instrumenter som fantes i privat eie og i museer rundt om i landet. Sevågs bok (1973) *Det gjallar og det lèt – frå skremme- og lokkereiskapar til folkelege blåseinstrument* var den første publikasjonen som på en seriøs og mer vitenskapelig måte tok for seg dette fagfeltet.

Omkring 1990 begynte folkemusikeren Atle Lien Jenssen (1956–2011), bosatt på Hamar, men opprinnelig fra Oslo, å kartlegge bukkehorntradisjonene på Hedmarken (Jenssen, 1994). Dette handlet hovedsakelig om såkalte tungehorn, dvs. bukkehorn utstyrt med en flis, og som derfor fungerte som et klarinettinstrument. I 1994 ga Rff-sentret, Rådet for folkemusikk og folkedans ut et hefte av Lien Jenssen med tittelen *Bukkehorntradisjon på Hedmarken*. Dette arbeidet ble videreført gjennom masteravhandlingen *Tungehornet i Norge. Historie, repertoar, bruk og praktisk instrumentmaking* (Jenssen, 2010). I sin avhandling går Jenssen noe dypere inn i materialet enn det Sevåg gjør i sin bok, men hans arbeid tar utelukkende for seg tungehornet. Konklusjonene til Jenssen samsvarer likevel i

hovedtrekk med Sevågs vurderinger, spesielt når det gjelder utbredelsen av tungehornet. Dette kommer jeg tilbake til senere i artikkelen.

I mellomtiden hadde Leif Løchen (1921–2011) fra Vågå siden 1997 drevet innsamling av lokale instrumenttradisjoner i Nord-Gudbrandsdalen sammen med Berit Fiksdahl. Dette førte til en rekke avisartikler som Løchen publiserte i avisene Gudbrandsdølen/Dagningen og Vigga. Disse artiklene samlet og utgitt i bokform av Nord-Gudbrandsdal folkemusikkarkiv under tittelen *Fra skorofele til salmodikon* (Løchen, 2000). Her er flere lokale bukkehorn både avbildet og omtalt.

Det har eksistert ulike former for endeblåste og sideblåste dyrehorn også i en rekke andre land og kulturer. Dette har imidlertid ikke ført til vesentlige bidrag til instrumentforskningen på dette området. Det har riktignok vært publisert noen få ganske interessante, men relativt overflatiske gjennomganger av ulike horn- og trompettradisjoner rundt om i verden fra antikken og fram til i dag, blant annet i Jeremy Montagues bok *Horns and Trumpets of the World* (Lanham, 2014). Det har derfor vært relativt lite å hente fra den komparative organologien. I tillegg finnes det noe litteratur som omtaler trompethorn og beslektede instrumenter i Finland, men med unntak av en utstillingskatalog er disse kildene utelukkende skrevet på finsk og følgelig vanskelig tilgjengelig.

Problemstillinger og metodiske betraktninger

Siden det er flere sider ved hornet som ikke blir berørt i Reidar Sevågs bok (1973), og fordi materialet hans er såpass begrenset, har jeg gått gjennom og undersøkt en større mengde horn for å utfylle materialet og konklusjonene til Sevåg. Jeg har også trukket inn noen av vurderingene til Atle Lien Jessen, selv om han kun har tatt for seg tungehornet. Jeg har derimot ikke funnet det hensiktsmessig å hente metoder og sentrale problemstillinger fra annen instrumentforskning, knyttet til for eksempel hardingfela og langeleiken, fordi disse instrumentene på de aller fleste områder er så forskjellige at både metoden og analysene har liten overføringsverdi. Mens hardingfelas og langeleikens utforming og konstruksjon er bestemt av instrumentmakeren i

pakt med byggetradisjonen, er dette i hovedsak gitt fra naturens side når det gjelder bukkehornene, med unntak av plasseringen av fingerhullene.

Jeg har undersøkt bukkehornmaterialet primært med tanke på å kunne si noe om den typologiske og geografiske fordelingen av et bredt utvalg av særtrekk og karakteristiske egenskaper ved instrumentet. Jeg har unnlatt å gå inn på diskusjoner som berører instrumentets toneforråd og skala-problematikken, slik Sevåg har gjort i sin bok. Dette skyldes delvis at informasjonen knyttet til en del av bukkehornmaterialet mitt er hentet fra arkivopplysninger eller avbildninger, og derfor ikke kan utprøves, men også at en god del av de fysisk undersøkte hornene ikke er i spillbar stand. Dette gjelder spesielt et stort flertall av tungehornene. I tillegg handler det om å begrense omfanget av undersøkelsen. Da står jeg igjen med følgende relevante parametere som jeg har ønsket å belyse:

Parameternes relevans

Undersøkelse	Relevans
Hva er fordelingen mellom geitehorn og kuhorn?	De to horntypene gir noe forskjellig lyd.
Hvordan er fordelingen mellom trompethorn og tungehorn?	Dette handler om to forskjellige spilleteknikker og to ulike instrumentfamilier.
Hvor mange fingerhull har hornene, og er det noen forskjell mellom trompethorn og tungehorn og mellom geitehorn og kuhorn når det gjelder antallet hull?	Dette kan si en del om både alder og det musikalske potensialet som ligger i hornet med tanke på repertoaret.
Hvor på hornet er fingerhullene plassert - på oversiden/flatsiden eller på siden/kanten?	Plasseringen av fingerhullene kan si noe om praksisen og tradisjonen når det gjelder utformingen av bukkehorn rundt om i landet.

Hvordan er flisa plassert på tungehornene - på høyre eller venstre side, på oppsiden eller undersiden?	Dette er et helt sentralt poeng når det gjelder selve spillemåten.
Er hornene venstrevendte, høyrevendte eller rettvendte?	Igjen et moment som gjelder tradisjonen og praksisen for tilvirking av horn.
Hvor lange er hornene, og hvor stor er lydåpningen?	Dette er først og fremst et spørsmål om tilvirkningspraksis, repertoarmessig potensiale og lydkvalitet.

Materialet

Materialet som ligger til grunn for denne undersøkelsen er todelt. Det består på den ene side av 73 horn i min private samling som er grundig undersøkt, beskrevet og oppmålt. I tillegg omfatter det undersøkte materialet 92 norske horn som er beskrevet og avbildet på nettstedet DigitaltMuseum, samt fire horn fra Nord-Gudbrandsdalen som er avbildet og beskrevet i Leif Løchens bok (2000). Til sammen utgjør dette 169 horn.

Når det gjelder hornene på DigitaltMuseum, viser bildene hvorvidt det er snakk om kuhorn eller bukkehorn, trompethorn eller tungehorn. Bildene viser i tillegg antallet fingerhull og hvor disse er plassert på hornet, om hornet er høyrevendt, venstrevendt eller rettvendt og hvor flisa er plassert på tungehornene. Når det gjelder lengden på hornene og størrelsen på lydåpningen størrelse vil jeg være avhengig av at disse opplysningene er lagt inn sammen med bildene, noe som i varierende grad er gjort. Alle hornene som finnes på DigitaltMuseum har oppgitt proveniens, forutsatt at denne er kjent. Det er derfor metodisk forsvarlig og høyst relevant når det gjelder de aller fleste av parametrene å kunne se disse instrumentene i sammenheng med de fysisk undersøkte hornene.

Jeg har også brukt Reidar Sevågs statistikk som referanse, men siden Sevåg ikke har oppgitt hvilke horn han har undersøkt, er det svært sann-

synlig at enkelte av disse hornene også befinner seg i materialet som er presentert på DigitaltMuseum. I tillegg har jeg undersøkt 36 svenske horn i min private samling som jeg har brukt som et referansemateriale. Også disse hornene har jeg selv undersøkt og målt opp.

Jeg hadde også forventninger til det som på Universitetet i Oslo sine nettsider kalles Reidar Sevågs instrumentkartotek. Går man inn på rubrikken «horn» her, kommer det opp 16 instrumenter. Dette nettkartoteket viser seg imidlertid å være ganske uryddig, og de avbildete hornene stemmer i mange tilfeller ikke overens med den ledsagende teksten som omtaler helt andre horn. I tillegg er opplysningene om flere av disse instrumentene svært mangelfulle, blant annet når det gjelder proveniens. Jeg har i denne undersøkelsen derfor vært nødt til å se bort fra denne potensielt viktige kilden².

Horntypene

De totalt 96 hornene på DigitaltMuseum og hos Leif Løchen består av 91 geitehorn, 4 kuhorn eller oksehorn og ett horn som skal være lagd av bein, men som muligens likevel kan være et geitehorn. De private hornene består av 66 geitehorn og 7 kuhorn. Samlet representerer dette materialet 157 eller evt. 158 geitehorn og 11 kuhorn. Av dette er 115 horn av trompettypen, mens 53 er tungehorn. Ett horn mangler blåseåpning.

Alle tungehornene bortsett fra ett instrument er geitehorn, dvs. at ti av elleve kuhorn er trompethorn. Blant geitehornene er 105 horn trompethorn, mens 52 instrumenter er forsynt med tunge. 25 horn har en eller form for påført datering, som spenner fra 1656 til 2000. 15 av hornene er datert i perioden 1650–1900, mens ti horn er datert etter 1900. Det eldste norske hornet er et trompethorn av okse fra Nord-Fron datert 1656. Deretter følger et tungehorn av geit fra Gudbrandsdalen fra 1693 og et tilsvarende horn fra Solør datert 1714 (Figur 5).

2. Etter at artikkelen var ferdigskrevet fikk jeg tilsendt Reidar Sevågs instrumentbase fra Hans-Hinrich Thedens ved Norsk folkemusikksamling, Nasjonalbiblioteket i Oslo. En rask gjennomgang av materialet i databasen viser imidlertid at innholdet ikke ville ha medført særlige endringer i hovedkonklusjonene i undersøkelsen.

Fig. 5: Tungehorn datert 1714, Solør (Hedmark). Foto: Bjørn Aksdal.

Det svenske referansematerialet består av 30 kuhorn og seks geitehorn. Alle disse hornene er av trompettypen. Vi vet imidlertid at bukkehorn med tunge har vært brukt i enkelte bygder i Jämtland, Dalarna og Värmland (Kjellström, 1980, s.199), dvs. i de svenske områdene som ligger nærmest grensen til Norge. Slike horn er imidlertid ikke med i mitt materiale.

Den geografiske utbredelsen

Sevåg (1973) tok blant annet for seg den geografiske utbredelsen til henholdsvis tungehornet og trompethornet samt antallet fingerhull på de to horn-typene. Sevåg undersøkte totalt 96 horn, men skriver: «Dette er sjølsagt altfor små tal til å gi sikker kunnskap. Den geografiske spreinga er óg sær-s ujamn: Valdres og Hallingdal har til saman over ein tredjedel av materialet» (Sevåg, 1973, s. 37). Sevåg diskuterer også alderen på de to horn-typene og konkluderer på denne måten: «Det er all grunn til å tru at trompetteypen er den eldste og at han eingong dekte heile landet» (Sevåg, 1973, s. 36).

Når det gjelder den geografiske utbredelsen skriver Sevåg følgende:

(...) trompetteypen har vore heilt dominerande i Hallingdal, Numedal, Telemark, Hordaland, Sogn og Fjordane, og dessutan i Valdres frå Aurdal og nordetter. Det stemmer merkeleg godt med den gamle grensa for hardingfela.

Rundt dette området ligg distrikt med begge typar meir eller mindre jamt fordelte: Agder, Rogaland, Møre og Romsdal, og dessuten Valdres frå Aurdal og sørover. Nordland og Troms har òg begge typar. I Trøndelag, Gudbrandsdalen, Glåmdalen, Trysil og flatbygdene rundt Mjøsa har tungehornna vore heilt dominerande i seinare tid (...) (Sevåg, 1973, s. 36).

Reidar Sevågs utbredelsesteori blir derfor slik:

Trompethorn: Hallingdal, Numedal, Telemark, Hordaland, Sogn og Fjordane, og Valdres fra Aurdal og nordover.

Tungehorn: Trøndelag, Gudbrandsdalen, Glåmdalen, Trysil og flatbygdene rundt Mjøsa.

Begge horn typer: Agder, Rogaland, Møre og Romsdal, Valdres fra Aurdal og sørover, Nordland og Troms.

Sevåg tar likevel et visst forbehold, noe som viser seg å være klokt. Han skriver:

Men 3 av dei 27 registrerte horna frå desse områda er likevel av trompet-typen, eitt datert 1656 med 3 fingerhol (Nord-Fron), eit utan fingerhol (Kvam) og eit frå Røros med 6 fingerhol, der rett nok 3 av hola kan vere sekundære (Sevåg, 1973, s. 36)

Sevåg (1973) benyttet den gamle fylkesinndelingen med 19 fylker, som gjaldt fra 1972 og fram til 2018. For å kunne se mitt og Sevågs materiale i sammenheng, noe som er at av hovedpoengene med min undersøkelse, har det derfor vært nødvendig også for meg å benytte denne gamle fylkesinndelingen. Dette samsvarer samtidig best med de opplysningene som er oppgitt når det gjelder instrumentene som har DigitaltMuseum som hovedkilde. Men isolert sett kunne det selvsagt ha vært like naturlig å benytte en annen geografisk inndeling, som for eksempel ulike tradisjonsområder.

I materialet mitt er alle fylkene i landet representert, med unntak av Vestfold, Oslo og Finnmark. I store trekk stemmer den geografiske fordel-

ingen til Sevåg med resultatet av mine undersøkelser, men det finnes en del unntak. Ser vi på de områdene hvor han mener at tungehornet har vært enerådende, har jeg både i Trøndelag (Mosvik, Beitstad, Verdal), Gudbrandsdalen (Nord-Fron), Vest-Oppland og store deler av Hedmark (bl.a. i Engerdal, Solør, Tolga, Finnskogen, Vang og Ringsaker), påtruffet trompethorn, i tillegg til tungehorn. I Buskerud, hvor trompethornet skal dominere, har vi bevart et tungehorn som skal stamme fra området rundt Kongsberg.

Bildet er derfor noe mer nyansert enn det Sevåg har konkludert med. I Nordland og Troms har jeg kun truffet på trompethorn og ingen tungehorn, men her har trolig Sevåg hatt andre kilder enn meg. Jeg har også funnet horn i to fylker som ikke er omtalt av Sevåg. Det gjelder Østfold (Mysen) og Akershus (Asker), og det handler i begge tilfeller om horn av trompettypen.

Her følger en oversikt over antallet av alle horn typene fordelt på de enkelte fylkene:

<i>Fylke/type</i>	<i>Trompet/geit</i>	<i>Trompet/ku</i>	<i>Tunge/geit</i>	<i>Tunge/ku</i>	<i>Lukket/ku</i>	<i>Underhull</i>
<i>Østfold</i>	1	0	0	0	0	0
<i>Hedmark</i>	11	4	18	1	0	5 (1:3, 2:2)
<i>Oppland</i>	12	0	11	0	1	0
<i>Akershus</i>	0	1	0	0	0	0
<i>Buskerud</i>	5	0	1	0	0	1 (2)
<i>Telemark</i>	16	0	0	0	0	0
<i>Aust-Agder</i>	1	0	1	0	0	0
<i>Vest-Agder</i>	3	0	1	0	0	0
<i>Rogaland</i>	6	0	0	0	0	0
<i>Hordaland</i>	9	0	0	0	0	0
<i>Sogn&Fjord</i>	8	0	0	0	0	0
<i>Møre&Roms</i>	5	0	5	0	0	1 (1)
<i>Sør-Trlag</i>	0	0	5	0	0	0
<i>Nord-Trlag</i>	2	1	2	0	0	0
<i>Nordland</i>	3	1	0	0	0	0
<i>Troms</i>	1	0	0	0	0	0
<i>Østlandet</i>	3	0	1	0	0	0
<i>Vestlandet</i>	1	0	0	0	0	0
<i>Ukjent</i>	28	2	3	0	0	2 (1)

De elleve spillehornene som er lagd av horn fra ku eller eventuelt okse i det undersøkte materialet stammer fra Hedmark (5), Oppland (1), Akershus (1), Nord-Trøndelag (1) og Nordland (1), mens to horn har ukjent proveniens. Det ene kuhornet med tunge stammer fra Trysil i Hedmark (Figur 6).

Fig. 6: Kuhorn med høyreplassert tunge fra Trysil (Hedmark). Foto: Bjørn Aksdal.

Flest horn blant de tidligere fylkene har Hedmark, med 33 horn. Deretter følger Oppland med 24, Hordaland med ni, Sogn og Fjordane og Møre og Romsdal med åtte, Rogaland og Telemark med seks, og Buskerud, Sør-Trøndelag og Nord-Trøndelag med fem horn hver.

Fingerhull

Når det gjelder antallet fingerhull på hornene ser fordelingen slik ut i Sevågs materiale:

<i>Fingerhull</i>	<i>Trompethorn</i>	<i>Tungehorn</i>	<i>Samlet</i>	<i>Prosentfordeling</i>
0	7	3	10	10,4
1	1	0	1	1
2	1	0	1	1
3	17	3	20	20,8
4	19	11	30	31,3

5	6	7	13	13,5
6	5	8	13	13,5
7	0	4	4	4,2
8	0	4	4	4,2
Samlet	56	40	96	100

Vi ser at fire fingerhull er det vanligste, deretter følger tre, fem og seks hull. Drøyt ti prosent av de hornene Sevåg har undersøkt mangler fingerhull.

Sammenligner vi trompethornene og tungehornene, har tungehornene atskillig oftere mer enn fire fingerhull (Figur 7), mens trompethornene oftere finnes med tre fingerhull eller er helt uten fingerhull. Horn med ett eller to fingerhull er svært uvanlig blant begge typene horn.

Fig. 7: Tungehorn med fem fingerhull, ukjent proveniens. Foto: Bjørn Aksdal.

Når det gjelder materialet jeg har undersøkt, er fordelingen mellom antallet fingerhull følgende:

Fingerhull	Trompethorn	Tungehorn	Samlet	Prosentfordeling
0	31	2	33	19,5
1	1	2	3	1,8
2	4	2	6	3,6
3	37	7	44	26,0
4	31	12	43	25,4
5	10	12	22	13,0
6	2	13	15	8,9
7	0	2	2	1,2
8	1	0	1	0,6
Samlet	117	52	169	100

Av tabellen ser vi at spesielt horn med tre fingerhull eller som mangler fingerhull er noe vanligere i mitt materiale, mens horn med fire og seks fingerhull er vanligere hos Sevåg. Vi ser også at andelen tungehorn er høyere hos Sevåg (41,7 %) enn i mitt materiale (30,8 %).

Slår vi sammen mitt og Sevågs materiale, får vi følgende fordeling, med forbehold om at det som tidligere nevnt kan finnes enkelte dobbeltregistreringer:

<i>Fingerhull</i>	<i>Trompethorn</i>	<i>Tungehorn</i>	<i>Samlet antall</i>	<i>Prosentfordeling</i>
0	38 (22 %)	5 (5,5 %)	43	16,2
1	2 (1,2 %)	2 (2,2 %)	4	1,5
2	5 (2,9 %)	2 (2,2 %)	7	2,6
3	54 (31,2 %)	10 (9,9 %)	64	24,2
4	50 (28,9 %)	23 (25,3 %)	73	27,5
5	16 (9,2 %)	19 (20,9 %)	35	13,2
6	7 (4 %)	21 (23,1 %)	28	10,6
7	0 (0 %)	6 (6,6 %)	6	2,3
8	1 (0,6 %)	4 (4,4 %)	5	1,9
Samlet	173 (66,7 %)	92 (34,7 %)	265	100

Dette viser at trompethorn langt oftere har tre eller ingen fingerhull, og til en viss grad også fire hull, mens tungehornene oftere har fem eller flere fingerhull. Blant trompethornene representerer hornene med tre eller fire fingerhull drøyt 60 % av materialet, mens mer enn hvert femte horn mangler fingerhull. Blant tungehornene utgjør instrumentene med fire til seks fingerhull nesten 70 % av materialet. Vi kan derfor spore en klar tendens til at tungehornene har noe flere fingerhull enn trompethornene. Dette skal vi komme tilbake til. Det er imidlertid grunn til å bemerke at tungehornet fra 1693 har fem fingerhull og tungehornet fra 1714 hele seks fingerhull. Det høye antallet fingerhull på tungehornet ser derfor ut til å ha vært etablert allerede omkring 1700.

Ser vi på det svenske materialet, har fire av geitehornene tre og ett horn fire, mens ett horn mangler fingerhull. De 30 kuhornene fordeler seg slik: Ett hull (1), tre hull (20), tre eller fire hull (4), fire hull (4), fem hull (1).

Fig. 8: Kuhorn fra Dalarna datert 1870. Foto: Bjørn Aksdal.

Fig. 9: Geitehorn fra Jämtland. Foto: Bjørn Aksdal.

Dette innebærer at 28 av 30 kuhorn (Figur 8) og fem av seks geitehorn (Figur 9) har tre eller fire fingerhull, med tre som det absolutt vanligste. Jenssen (2010) konkluderer i sin avhandling om tungehornet med at det finnes visse regionale forskjeller når det gjelder antallet fingerhull på hornene. Han deler her området til tungehornet inn i de tre regionene Østlandet, Trøndelag og Agder. Av en eller annen grunn har han ikke inkludert verken Rogaland eller Møre og Romsdal, hvor det er bevart flere tungehorn,

i denne oversikten. Trolig skyldes det at han har fått undersøkt for få horn fra disse områdene. Jenssen opererer med disse forskjellene: Østlandet: 4–6 fingerhull; Trøndelag: 3–5 fingerhull; Agder: 3–4 fingerhull. Han understreker at dette er tendenser og gjelder ikke alle horn. «Materialet under ett framstår klart som varierende individer av samme type instrument» (Jenssen 2010, s. 100f).

I mitt materiale på 53 undersøkte tungehorn, er de regionale forskjellene noe avvikende. Her har materialet følgende profil: Østlandet: 3–6 fingerhull (6 hull klart vanligst); Trøndelag: 4–5 fingerhull; Agder: 4–5 fingerhull. I tillegg har hornene fra Møre og Romsdal gjerne 4–5 fingerhull og knytter seg dermed opp til materialet fra Trøndelag. De få tungehornene jeg kjenner til fra Rogaland har 2–3 fingerhull, men det er uvisst hvor representative disse er for dette området.

Hvis vi også ser på de regionale forskjellene når det gjelder trompethorn, finner vi følgende preferanser: Østlandet: 3–4 fingerhull (3 klart vanligst); Trøndelag: 3–4 fingerhull; Vestlandet: 3–4 fingerhull (4 vanligst); Rogaland: 2–4 fingerhull (3 vanligst); Agder 3–4 fingerhull; Nord-Norge: 0 fingerhull. Når det gjelder Møre og Romsdal spriker materialet stort. Flere av trompethornene herfra mangler fingerhull, men det er også fra dette området (Måndalen) at vi finner hornet som har flest fingerhull (8 hull).

9 av de 169 hornene jeg har undersøkt har i tillegg til de vanlige fingerhullene også ett eller to fingerhull på undersiden. Hedmark er sterkest representert med fem av disse hornene. Alle hornene med underhull er geitehorn, og fordelingen er syv tungehorn og to trompethorn. Fingerhull på undersiden er således atskillig vanligere på tungehornene enn trompethornene. De fleste hornene har bare ett underhull, men tre av tungehornene har to hull på undersiden (Hedmark: 2, Buskerud: 1). Det er ikke gitt å kunne si noe om årsaken til dette, men det vil absolutt medføre visse spillemessige utfordringer for utøveren.

Sevåg (1973) reiser spørsmålet om hvorvidt alle fingerhullene egentlig kan ha en funksjon, spesielt fordi enkelte horn er utstyrt med fingerhull som er plassert for langt nede mot enden til å kunne gi full virkning og dermed en musikalsk mening. I mitt materiale på 73 undersøkte private horn vil dette kun gjelde tre av instrumentene. Disse har henholdsvis fire

(2 horn) og fem fingerhull (1 horn). Tre av de øvrige hornene ligger i grenseland når det gjelder plasseringen av det nederste fingerhullet. Disse har henholdsvis seks, fem (pluss ett underhull) og tre fingerhull. Fem av disse hornene har ukjent proveniens, mens ett stammer fra Solør. Alle de seks hornene er geitehorn, hvorav fire er trompethorn og to er tungehorn.

Størrelsen

Hvis vi ser litt nærmere på de ulike horntypenes gjennomsnittsstørrelse i mitt materiale på 169 horn, ser vi ikke uventet at geitehornene er gjennomsnittlig 40 mm lengre enn kuhornene. Men det er kanskje noe overraskende at blant geitehornene er trompethornene gjennomsnittlig 28 mm lengre enn tungehornene, spesielt fordi tungehornene gjerne har flere fingerhull enn trompethornene.

<i>Gjennomsnitt/type</i>	<i>Hornlengde i mm</i>	<i>Lydåpning i mm</i>
Alle geitehorn	263	65
Trompethorn geit	271	68
Tungehorn geit	243	61
Alle kuhorn	223	68
Trompethorn ku	226	62
Tungehorn ku	174	56

Kuhornene har en tanke videre lydåpning enn geitehornene (3 mm), mens trompethornene av både geit og ku er en god del videre i åpningen enn tungehornene. Dette innebærer at trompethornene er både noe lengre og videre i åpningen enn tungehornene.

Ser vi på de seks svenske geitehornene, så er de gjennomsnittlig 275 mm lange og har en lydåpning på 71 mm. Disse hornene er med andre ord både en anelse lengre (4 mm) og videre (3 mm) enn de norske trompethornene av geit. Det svenske materialet er imidlertid alt for begrenset til å kunne konkludere når det gjelder hornstørrelsen.

Hornretning

Både geitehornene og kuhornene kan ha ulik hornretning, dvs. at de kan være enten høyrevendte eller venstrevendte. De kan i tillegg enkelte ganger være relativt rettvendte. Høyrevendte horn betyr at det er dyrets venstre horn som er benyttet, mens venstrevendte horn representerer dyrets høyre horn (Figur 10). Det har vært mulig å fastslå hornretningen på 153 av de 169 undersøkte hornene. De øvrige hornene er for dårlig gjengitt på de bildene som har vært lagt til grunn for denne delen av undersøkelsen.

Fig. 10: Venstrevendt tungehorn, ukjent proveniens. Foto: Bjørn Aksdal.

Blant geitehornene er 55,7 % høyrevendte, mens 29,7 % er venstrevendte. Blant de langt færre kuhornene er det motsatt, og her er 54,5 % venstrevendte, mens bare 18,2 % er høyrevendte. Andelen rettvendte horn (11) ligger på 6,3 % for geit og 9,1 % for ku.

<i>Hornretning</i>	<i>Geitehorn</i>	<i>Kuhorn</i>	<i>Totalt</i>
Venstre	47 (29,7 %)	6 (54,5 %)	53 (31,4 %)
Høyre	88 (55,7 %)	2 (18,2 %)	90 (53,3 %)
Rettvendte	10 (6,3 %)	1 (9,1 %)	11 (6,5 %)
Usikkert	13 (8,2 %)	2 (18,2 %)	15 (8,9 %)
Samlet	158	11	169

Plasseringen av fingerhull

Fingerhullene på geitehornene er som oftest plassert på flatsiden, men finnes også plassert på kanten (Figur 11). På kuhornene finnes fingerhullene som regel på oversiden, men også her kan de i sjeldnere tilfeller være plassert på kanten.

Fig. 11: Geitehorn med fingerhullene plassert på kanten, Østlandet. Foto: Bjørn Aksdal.

Plassering fingerhull	Geitehorn	Kuhorn	Totalt
Flat-/overside	120 (76,9 %)	6 (46,2 %)	126 (74,6 %)
Kant	10 (6,5 %)	1 (7,7 %)	11 (6,5 %)
Mangler	26 (16,8 %)	6 (46,2 %)	32 (18,9 %)

Ser vi kun på de 137 hornene med fingerhull, blir prosentfordelingen slik:

Plassering fingerhull	Geitehorn	Kuhorn	Totalt
Flatside/overside	92,3	85,7	92,0
Kant	7,7	14,3	8,0

Som vi ser har mer enn ni av ti geitehorn med fingerhull disse hullene plassert på flatsiden. Dette gjelder både tungehorn og trompethorn.

Tungens plassering

Når man skal utstyre et tungehorn med en flis eller tunge, har man gjerne fire ulike alternativer. Flisa kan enten plasseres på høyresiden, venstresiden, oppsiden eller på nedsiden. Hvis flisa er plassert på høyre- eller venstresiden, vil spillemåten være slik at man plasserer blåseenden med den festede flisa fritt inne i munnhulen, som da vil fungere som en form for luftreservoar. Luftstrømmen treffer da flisa og setter den i svingninger uten at leppene bidrar til å skape lyden. En slik folkelig blåseteknikk vil skape en skarpere, mer gjennomtrengende og gjerne uavbrutt legatotone.

Også når flisa er plassert på oppsiden eller nedsiden er det denne spillemåten som har vært den klart vanligste, men her har man også mulighet til å skape en mer kontrollert tonedannelse gjennom å bruke leppene. Tungen plassert på oversiden er det samme prinsippet som chalumeau og etter hvert klarinetten benyttet helt fram til de siste desenniene på 1700-tallet da man flyttet flisa til undersiden og fikk enda bedre kontroll med tonedannelsen.

<i>Tungeretning</i>	<i>Geit</i>	<i>Ku</i>	<i>Totalt</i>
Høyre	32	1	33 (62,3 %)
Venstre	15	0	15 (28,3 %)
Opp	4	0	4 (7,5 %)
Ned	1	0	1 (1,9 %)
Samlet	52	1	53

Tabellen viser at blant geitehornene er høyreplassert flis det vanligste (Figur 12 og 13). I det undersøkte materialet er det fire horn som har flisa plassert på oppsiden og kun ett horn med flis på undersiden. Det ene kuhornet med tunge har også flisa plassert på høyresiden.

Tungehornets alder

Vi skal igjen vende tilbake til Reidar Sevåg og hans bok fra 1973. I kapitlet om bukkehornet reflekterer Sevåg over alderen på tungehornet, og spesielt

Fig. 12: Tungehorn med høyreplassert flis, Støren (Sør-Trøndelag). Foto: Bjørn Aksdal.

hva som kan være forbildet for den løse påbundne tungen. Han synes det er vanskelig å finne et klart svar på dette, og mener det er lite sannsynlig at det er klarinetten som har vært utgangspunktet. Han skriver: «(...) Som før sagt er det særs vanskeleg å godta ein slik hypotese når ein ser på den vide spreinga og hugsar på at horn i det heile tok til å gå av bruk berre to generasjonar etter at klarinetten først vann inn på bygdene» (Sevåg, 1973, s. 38). Det er lett å være enig med Sevåg her, ikke minst fordi vi har bevart flere tungehorn som er datert før klarinetten kan ha kommet til Norge, og til og med et horn som er datert nærmest før klarinetten ble oppfunnet i Tyskland.

Også Jenssen (2010) reflekterer rundt tungehornets alder og opprinnelse. Han konkluderer slik: «Når det gjelder alder og opprinnelse vil jeg helle mest til den oppfatning at tungehornet har oppstått i Norge, før den europeiske klarinetten kom til landet» (Jenssen, 2010, s. 100). Som de viktigste argumentene for dette synet trekker han fram følgende:

- Instrumentets konstruksjon, særlig munnstykket, samt spilleteknikken, som peker mest i retning av rørbladinstrumenter fra middelalderen som sekkepipe, samt instrumenter av enda eldre avstamning, som launeddas og mijwyz.
- Noen få horn som er datert før den europeiske klarinetten kom til landet og deres store likhet med det resterende udaterte hornmaterialet.
- Tungehornets store utbredelse i landet og den sterke posisjonen det har fått som bruksredskap i en gammel seterbrukstradisjon (Jenssen, 2010, s. 100).

Lien Jenssen mener at det heteroglotte prinsippet kan ha hatt flere ulike opprinnelser. Det kan ha oppstått i Norge, parallelt med at det har blitt utviklet lenger sør i Europa, det kan ha blitt innført fra øst via Finland og Sverige, eller det kan ha kommet fra det europeiske kontinentet. Deretter kan dette prinsippet for produksjon av lyd ha funnet sine lokale former, hvorav tungehornet synes å være en av de mest utbredte (Jenssen, 2010, s. 100).

Hva som kan være bakgrunnen for tungehornets store utbredelse i Norge er således fortsatt en gåte. Kanskje kan videre forskning på de tradisjonelle blåseinstrumentene i Sverige, Finland og Baltikum etter hvert kunne gi oss noen bedre svar på dette spørsmålet.

Når det gjelder det større antallet fingerhull på tungehornene konkluderer Sevåg (1973) med at dette mest trolig er et yngre innslag enn selve tungehornet, gjerne inspirert av instrumenter som fløyte og klarinett. Det kan også skyldes at nyere melodier med et større toneomfang etter hvert gjorde seg gjeldende, også blant dem som spilte på horn. Men med bakgrunn i alderen til de eldste bevarte tungehornene, er det vanskelig å tenke seg at fløyta, og i særdeleshet klarinetten kan ha gitt inspirasjon til økningen i antallet fingerhull på hornene.

*Fig. 13: Tungehorn av Magnar Storbækken (1956–2022), Tolga 2000.
Foto: Bjørn Aksdal.*

Oppsummering

Trompethornet ser ut til å ha vært den mest utbredte horn typen og er dokumentert fra alle landets tidlige fylker, med unntak av Finnmark,

Vestfold og Oslo. Totalt utgjør trompethornene 68,5 % av det undersøkte materialet. Denne horntypen synes å ha vært enerådende i Hallingdal, Numedal, Telemark, Hordaland, Sogn og Fjordane og Valdres fra Aurdal og nordover. Dette gjelder muligens også i Østfold og Akershus, men her er materialet for lite til å kunne konkludere. Trompethornet ser også ut til å ha vært den vanligste horntypen i Nordland og Troms.

Tungehornet, som representerer 31,5 % av mitt materiale, finner vi i Gudbrandsdalen, Valdres fra Aurdal og sørover, Hedmark, deler av Buskerud, Agderfylkene, Rogaland, Møre og Romsdal, Trøndelagsfylkene samt i Nordland og Troms. Tungehornet har vært den mest utbredte horntypen i alle disse områdene, med unntak av Nordland, Troms, Buskerud og enkelte deler av Agder og Rogaland.

Geitehornene synes å være desidert mest utbredt og utgjør hele 93,5 % av materialet. Flest kuhorn finner vi i Hedmark (Solør, Trysil), men slike finnes også til en viss grad dokumentert i Oppland (Nord-Fron, nordlige Valdres), Akershus (Asker), Nord-Trøndelag (Beitstad) og Nordland (Misvær).

Både mitt eget og Sevågs materiale viser at når det gjelder trompethornene, synes tre eller fire fingerhull å ha vært det vanligste. Andelen med dette antallet hull hos trompethornene ligger totalt på 60,1 %, mens den tilsvarende andelen for tungehornene er bare 35,2 %. Antallet fingerhull på tungehornene er som oftest fire, fem eller seks, noe som samlet utgjør en prosentandel på hele 69,3 %. Tilsvarende andel for trompethornene ligger på 42,1 %. Tar vi bort hornene med fire fingerhull har 55 % av tungehornene, men bare 13,8 % av trompethornene, fem eller flere fingerhull.

<i>Andel i prosent</i>	<i>Trompethorn</i>	<i>Tungehorn</i>
Andel totalt	68,5	31,5
0–2 fingerhull	26,1	9,8
3–4 fingerhull	60,1	35,2
5–8 fingerhull	13,8	55
Tunge høyre	100	62,3
Tunge venstre	0	28,3
Tunge over	0	7,5
Tunge under	0	1,9

Når det gjelder plasseringen av fingerhullene, har 92,3 % av geitehornene hullene plassert på den øvre tilnærmete flatsiden (oversiden), mens 7,7 % har fingerhullene plassert på kantsiden. Tilsvarende tall for kuhornene er 85,7 % på oversiden og 14,3 % på kantsiden. Hvorvidt det handler om tungehorn eller trompethorn påvirker ikke plasseringen av fingerhullene særlig mye. Det er imidlertid en liten tendens til at sideplasserte hull er noe vanlige på trompethorn enn tungehorn.

Plasseringen av tungen på hornene varierer en god del, men det er mest vanlig å plassere tungen på høyre side av blåseenden (62,3 %), deretter følger venstrefestete tunger (28,3 %), tunger festet på oversiden (7,5 %) og tunger med underfeste (1,9 %).

De fleste av geitehornene er høyrevendte (55,7 %), hvilket vil si at det er dyrets venstre horn som er benyttet, dernest følger venstrevendte horn (29,7 %), rettvendte horn (6,3 %), mens 8,2 % av geitehornene har usikker hornretning. For kuhornene er det motsatt, med venstrevendte horn som det vanligste (54,5 %), mens 18,2 % av hornene er høyrevendte. Men, her er materialet ganske begrenset og derfor mindre pålitelig.

<i>Andel i prosent</i>	<i>Geitehorn</i>	<i>Kuhorn</i>
Andel totalt	93,5	6,5
0–2 fingerhull	9,9	25,9
3–4 fingerhull	35,2	60,3
5–8 fingerhull	54,9	13,8
Fingerhull over	92,3	85,7
Fingerhull kant	7,7	14,3
Høyrevendte	55,7	18,2
Venstrevendte	29,7	54,5
Rettvendte	6,3	9,1
Lengde: trompet/tunge	271/243 mm	226/174 mm

Ser vi på lengden på hornene er geitehornene lengst med et gjennomsnitt på 263 mm, mens kuhornene ligger på 223 mm. Blant geitehornene er trompethornene (271 mm) vanligvis en del lengre enn tungehornene (243 mm), til tross for at sistnevnte hornstype som tidligere vist gjerne er utstyrt med flere fingerhull.

Selv om kuhornene ofte er kortere enn geitehornene, har de likevel noe større lydåpning, noe som henger sammen med hornets utforming fra

naturens side. Når det gjelder lydåpningen er trompethornene av både geit og ku er noe videre enn tungehornene, noe som delvis kan henge sammen med at de samtidig er en tanke lengre.

Trompethorn versus tungehorn

Hvis vi avslutningsvis ser alle disse parameterne i sammenheng når det gjelder de to primære horntypene, ser vi at *trompethornet* er den mest utbredte horntypen og finnes dokumentert over så godt som hele landet. De aller fleste trompethornene er lagd av geitehorn, antallet fingerhull er som regel tre eller fire, og fingerhullene er vanligvis plassert på oversiden (flatsiden) både på geitehornene og kuhornene. Et flertall av trompethornene blant geitehornene er høyrevendte, mens kuhornene oftest er venstrevendte. Trompethornet er gjerne noe lengre og har videre lydåpning enn tungehornet, noe som vil henge naturlig sammen. Dette gjelder både geitehorn og kuhorn, men vi har kun dokumentert ett eneste kuhorn med tunge.

Tungehornet finner vi i Gudbrandsdalen, Valdres, Hedmark, deler av Buskerud, Møre og Romsdal, Trøndelagsfylkene, og til dels Agderfylkene, Rogaland samt Nordland og Troms. Alle tungehornene, med unntak av ett enkelt horn, er lagd av geit. De fleste tungehornene har fire til seks fingerhull, men det finnes også tungehorn med opp til åtte fingerhull. Tungehornet har følgelig gjennomsnittlig noe flere fingerhull enn trompethornet. Tungehornet er som oftest høyrevendt, men nesten hvert tredje horn av denne typen er venstrevendt. Det er vanligst å plassere tungen på høyre side av blåseenden, men det finnes også mange horn med tunge plassert på venstre side.

Det er et mitt håp at denne undesøkelsen og de tilhørende analysene kan inspirere forskere i andre land med tradisjon for bruk av fingerhullshorn til å kartlegge dette materialet på lignende måte. Dette vil være interessant for å kunne vurdere hvorvidt resultatene av min undersøkelse også har en overføringsverdi til andre land og tradisjoner, eller om det finnes spesielle særegenheter ved den norske bukkehorntradisjonen. Særlig vil det være in-

teressant å finne ut mer om i hvilken grad de norske tungehornene er unike eller om det eksisterer eller har eksistert fingerhullshorn med tunge også i andre deler av Europa. Jeg tenker her først og fremst på horntradisjonene rundt Østersjøen og i deler av Øst-Europa.

Trykte kilder og litteratur

- Aksdal, Bjørn og Nyhus, Sven (1993) *Fanitullen. Innføring i norsk og samisk folkemusikk*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Bäckström, Magnus (1984) *Hornet – skogens instrument*. Dalarnas Museum, Falun.
- Breichagen, Paul (2000) Det tilla og det læt. *Folkemusikken i Hallingdal. Spel, dans, song og leik*. Regionlaget for Hallingdal, Ål.
- Kansanmusiikki-instituutti Kaustinen (1985) *Ancient Finnish Musical Instruments. Exhibition Catalogue*. Kansanmusiikki-instituutti julkaisu 18, Kaustinen.
- Kjellström, Birgit (1980) Harpor, Lurar, Nyckelgijgor ... Käringar, Drängjar, Bönder, Pijgor. Om folklige instrument. I Jan Ling, Märta Ramsten og Gunnar Ternhag (Red.), *Folkmusikboken* (s. 198–199). Bokförlaget Prisma, Stockholm.
- Jenssen, Atle Lien (1994) *Bukkehorntradisjon på Hedmarken*. Rff-sentret, Trondheim.
- Jenssen, Atle Lien (2010) *Tungehornet i Norge. Historie, utbredelse, repertoar, bruk og praktisk instrumentmaking*. Masteroppgave i tradisjonskunst. Høgskolen i Telemark, Institutt for folkekultur, Rauland.
- Løchen, Leif (2000) *Fra skorofele til salmodikon*. Nord-Gudbrandsdal Folke-musikkarkiv, Otta.
- Montague, Jeremy (2014) *Horns and Trumpets of the World*. Rowman and Littlefield, Lanham.
- Sevåg, Reidar (1973) *Det gjallar og det læt*. Det norske samlaget, Oslo.
- Sandvik, O.M. (1943). *Østerdalsmusikken*. Johan Grundt Tanum, Oslo.

Utrykte kilder

Arkivmateriale

Digitalt Museum ([https://digitaltmuseum.no/search/?q=bukkehorn &o=0&n=1232](https://digitaltmuseum.no/search/?q=bukkehorn&o=0&n=1232))

Norsk etnologisk granskning (NEG) ([https://norskfolkemuseum. no/NEG](https://norskfolkemuseum.no/NEG)).

Reidar Sevågs instrumentkartotek (<https://www2.hf.uio.no/tjenester/instrumentbasen/index.php?uid=250>).